

DE DAGVLINDERS VAN HET WEERTERBOS

R. Pahlplatz, Beatrixstraat 6, 6031 BC Nederweert
F. Raemakers, St. Luciastraat 8, 6002 BP Weert

Tot het verschijnen van De Atlas van de Nederlandse dagvlinders van TAX (1989) was de rijkdom aan vlinders van het Weerterbos slechts bij weinigen bekend. Amateur-entomoloog De Haan uit Weert was één van hen. Van zijn vlindercollectie zijn een paar Groot geaderd witjes (*Aporia crataegi*), gevangen in het Weerterbos in het begin van de zeventiger jaren van de vorige eeuw, nog bewaard gebleven in het Natuur- en Milieucentrum te Weert. Toen waren deze prachtige vlinders er dus nog. Nog langer geleden, in 1947, ving de tweede auteur in het Middelste Hout enkele Rouwmantels (*Nymphalis antiopa*). Beide zeldzame soorten komen in het Weerterbos niet meer voor. Wel komen vier andere soorten voor die op dit moment tot de zeer bijzondere behoren. Samen met de vele andere soorten die er voorkomen, maken ze het Weerterbos tot één van de vlinderrijkste gebieden van Nederland. Voor een uitgebreide beschrijving van het Weerterbos wordt verwezen naar GERATS (2002). Dit artikel geeft een overzicht van de vlindersoorten van het Weerterbos, belicht vijf bijzondere soorten meer uitvoerig en probeert de bedreigingen en kansen op behoud van deze soorten enigszins in kaart te brengen.

AANGETROFFEN SOORTEN

In het Weerterbos zijn in de afgelopen tien jaar 36 verschillende soorten dagvlinders aangetroffen. Hiertoe behoren 31 soorten die zich waarschijnlijk of zeker voortplanten in het gebied (tabel I), en vijf soorten die als toevallige gasten moeten worden gezien (tabel II). In tegenstelling tot de veronderstelling van Pahlplatz (AKKERMANS et al., 2001), dat de Heivlinder (*Hipparchia semele*) zich mogelijk voortplant in het Weerterbos, lijkt het aannemelijker dat de vlinder in sommige jaren alleen als zwerver in het Weerterbos wordt waargenomen. In jaren met zeer droge zomers werd de Heivlinder soms in aantallen gezien op bloemrijke bermen in het agrarisch gebied tussen het Weerterbos en de leefgebieden van de vlinder, de Boshoverheide en de Weerter- en Budelerbergen. Zelfs in tuinen in een woonwijk konden ze worden

waargenomen. Waarschijnlijk gingen veel vlinders zwerven door nectargebrek op de droger wordende heide. Slechts een klein aantal zwervers belandde in die jaren in het Weerterbos, waar overigens geen geschikt biotoop voor voortplanting voorhanden is. Het Weerterbos kent niet alleen een hoge diversiteit aan dagvlinders, maar is daarnaast van grote betekenis voor vier in Nederland bedreigde soorten (VAN OMMERING et al., 1995): Bont dikkopje (*Carterocephalus palaemon*), Spiegeldikkopje (*Heteropterus morpheus*), Grote weerschijnvlinder (*Apatura iris*) en Kleine ijsvogelvlinder (*Limenitis camilla*). Deze soorten, en nog een soort die slechts op één plek in het Weerterbos voorkomt, het Groentje (*Callophrys rubi*) worden nader besproken.

Overigens staan Koninginnepage (*Papilio machaon*), Bruine eikepage (*Satyrus ilicis*), Bruin blauwtje (*Aricia agestis*) en Heivlinder

TABEL I

Overzicht van de aangetroffen dagvlinders in de afgelopen 10 jaar waarvan voortplanting waarschijnlijk is (AKKERMANS et al., 2001).

Nederlandse naam	Wetenschappelijke naam
Spiegeldikkopje	<i>Heteropterus morpheus</i>
Bont dikkopje	<i>Carterocephalus palaemon</i>
Geelsprietdikkopje	<i>Thymelicus sylvestris</i>
Zwartsprietdikkopje	<i>Thymelicus lineola</i>
Groot dikkopje	<i>Ochlodes venata</i>
Groot koolwitje	<i>Pieris brassicae</i>
Klein koolwitje	<i>Pieris rapae</i>
Klein geaderd witje	<i>Pieris napi</i>
Oranjetipje	<i>Anthocharis cardamines</i>
Citroenvlinder	<i>Gonepteryx rhamni</i>
Eikepage	<i>Neozephyrus quercus</i>
Bruine eikepage	<i>Satyrus ilicis</i>
Groentje	<i>Callophrys rubi</i>
Kleine vuurvvlinder	<i>Lycaena phlaeas</i>
Boomblauwtje	<i>Celastrina argiolus</i>
Bruin blauwtje	<i>Aricia agestis</i>
Icarusblauwtje	<i>Polyommatus icarus</i>
Grote weerschijnvlinder	<i>Apatura iris</i>
Kleine ijsvogelvlinder	<i>Limenitis camilla</i>
Dagpauwoog	<i>Inachis io</i>
Distelvlinder	<i>Cynthia cardui</i>
Atalanta	<i>Vanessa atalanta</i>
Kleine vos	<i>Aglais urticae</i>
Gehakelde aurelia	<i>Polygonia c-album</i>
Landkaartje	<i>Araschnia levana</i>
Bruin zandoogje	<i>Maniola jurtina</i>
Oranje zandoogje	<i>Pyronia tithonus</i>
Hooibeestje	<i>Coenonympha pamphilus</i>
Koevinkje	<i>Aphantopus hyperantus</i>
Bont zandoogje	<i>Pararge aegeria</i>
Argusvlinder	<i>Lasiommata megera</i>

TABEL II

Overzicht van zwervers in de afgelopen 10 jaar (AKKERMANS et al., 2001).

Nederlandse naam	Wetenschappelijke naam
Koninginnepage	<i>Papilio machaon</i>
Oranje luzernevlinder	<i>Colias croceus</i>
Gele luzernevlinder	<i>Colias hyale</i>
Keizersmantel	<i>Argynnis paphia</i>
Heivlinder	<i>Hipparchia semele</i>

(*Hipparchia semele*) ook op de Rode Lijst. Voor deze soorten is het Weerterbos echter van geringe betekenis. Voor Koninginnepage, Bruin blauwtje en Heivlinder is het ontbreken van de waardplanten (respectievelijk Wilde peen (*Daucus carota*), Ooievaarsbeksoorten (*Geranium spec.*) en Buntgras (*Corynephorus canescens*)) of het voorkomen ervan in zeer kleine oppervlakten waarschijnlijk de belangrijkste oorzaak. Het Weerterbos heeft verder een slechts zeer geringe betekenis voor de Bruine eikepage. Deze soort is hier slechts éénmaal waargenomen. Regionale zeldzaamheid in combinatie met het ontbreken van de geschikte biotoop is hiervan vermoedelijk de oorzaak.

FIGUUR 1
Bont dikkopje (*Carterocephalus palaemon*) (foto: J. Hermans).

FIGUUR 2
Spiegeldikkopje (*Heteropterus morpheus*) (foto: J. Hermans).

BELANGRIJKE SOORTEN IN HET WEERTERBOS

BONT DIKKOPJE

Het Bont dikkopje (figuur 1) is in Nederland zeldzaam geworden. De verspreiding is beperkt tot het zuiden en oosten van Nederland. De verspreiding in Limburg is beperkt tot het westelijke deel van Midden-Limburg, maar in dit gebied komt de soort slechts plaatselijk voor. Het Weerterbos vormt het belangrijkste kerngebied. Vóór de nogal forse achteruitgang van de laatste jaren, werd de soort er in 15 aaneengesloten kilometerhokken waargenomen. Dus nagenoeg in het hele gebied, met duidelijke kernen rond de Grashut, Colusdijk/Grasdijk en de Achterste Bannen. De belangrijkste waardplant in het Weerterbos is Hennegras (*Calamagrostis canescens*), dat plaatselijk in grotere oppervlakten voorkomt (AKKERMANS *et al.*, 2001). Hennegras is een soort van vochtige tot natte laagten op niet al te schrale bodems. In het Weerterbos komt dit gras plaatselijk voor langs bosranden en waterlopen, in de relatief open populierenbossen, op kapvlaktes van vooral populierenbossen en in enkele vrij open moerassige laagten. Het Bont dikkopje is ook waargenomen op plaatsen waar Hennegras niet of nauwelijks aanwezig is, maar waar wel volop Pijpenstrootje (*Molinia caerulea*) voorkomt. Mogelijk fungeert Pijpenstrootje op deze plaatsen als waardplant. De achteruitgang van het Bont dikkopje in het Weerterbos is onmiskenbaar. Niet alleen is de vlinder op een aantal plekken niet meer waargenomen, maar ook de aantallen waargenomen exemplaren op de nog bestaande vlieg-

plaatsen nemen duidelijk af. Dit geldt dus ook voor de bovengenoemde kernen. Oorzaken voor deze achteruitgang zijn in het algemeen moeilijk aan te geven. Zeker is echter, dat in het Weerterbos op verscheidene plaatsen voor deze vlinder duidelijk negatieve ontwikkelingen plaatsvinden. Paden groeien dicht of zijn al nauwelijks meer als zodanig herkenbaar. Verbindingswegen zijn dus weggefallen, of ze zijn al van weinig betekenis meer. Steeds hoger opgroeiende bomen langs nog bestaande, vaak smalle, paden belemmeren in toenemende mate zoninstraling. Hoe langer hoe meer paden liggen nagenoeg de hele dag in de schaduw. Het Bont dikkopje zit graag op of langs een pad te zonnen. Ook het foerageren gebeurt vaak op zonovergoten plekken. Op sommige nog geschikte paden zie je vaak dat de vlinders zich eerst aan de ene kant van het pad ophouden, en later op de dag aan de andere kant, al naar gelang de stand van de zon. Koele relatief sterk beschaduwde paden worden gemeden. Op deze paden zijn de foerageermogelijkheden over het algemeen ook veel minder gunstig.

Een andere negatieve ontwikkeling is toenemende opslag van hout in de voorheen zeer open populierenbossen. Nog steeds horen de populierenopstanden tot de meest open bossen in het gebied. Behalve dat ze relatief zonnig zijn, bieden ze volop nectar. Het Bont dikkopje vliegt er vooral op braam (*Rubus spec.*). Kale jonker (*Cirsium palustre*) is later in het seizoen vooral voor het Spiegeldikkopje van belang. Bovendien is Hennegras soms rijkelijk aanwezig. Een goed biotoop dus voor de zeldzame dikkopjes van het Weerterbos. En tevens kunnen deze open bossen dienst doen als verbindingsroute. Populieren horen

helaas niet thuis in het Weerterbos, en na kap zullen er zeker geen terugkomen. Kappen zou echter wel eens zeer slecht kunnen uitpakken, meer nog voor het Spiegeldikkopje dan voor het Bont dikkopje, als niet van tevoren voor veel meer openheid elders in het bos wordt gezorgd. Op verschillende plaatsen is te zien, dat de keuze voor geleidelijke omvorming van dennenbossen kan leiden tot tijdelijk vrij open bossen. Als deze bossen een ondergroei kennen van Pijpenstrootje en wat braam, kunnen ze waarschijnlijk voor meerdere jaren een goede biotoop voor het Bont dikkopje vormen. De vlinder is al in dit soort bos waargenomen op braam, relatief ver van het meest dichtbij liggende pad. Geleidelijke omvorming lijkt het leefgebied van het dikkopje te kunnen vergroten, wat positieve gevolgen kan hebben voor de toch wel kwijnende populatie. Helaas verdwijnen er soms ineens, soms haast ongemerkt nog steeds te veel kleinere biotopen. Zo bleek op een vrij geïsoleerde plaats na een forse ingreep alle aanwezige Pijpenstrootje verdwenen en daarmee ook in één klap het Bont dikkopje. Een laagte in het Achterste Hout, met een weelderige groei van zeer vitaal Hennegras, waar het Bont dikkopje al jaren in overigens steeds kleiner wordende aantallen werd gezien, dreigt dicht te groeien met berk (*Betula spec.*) en els (*Alnus spec.*). Paden van en naar deze laagte zijn alleen voor iemand die ze nog van vroeger kent, herkenbaar. Begaanbaar zijn ze niet meer. Ook langs deze paden vloog de vlinder op braam. Voor het voortbestaan van deze kleine populatie mag nu gevreesd worden. Het Spiegeldikkopje dat hier ook gevlogen heeft, is al enkele jaren op deze plek niet meer gezien.

FIGUUR 3a
Eiafzetgebiedje voor het Spiegeldikkopje (*Carterocephalus palaemon*) in "In den Vloed" in 1991 (foto: F. Raemakers).

FIGUUR 3b
Zelfde locatie in 2002. Toenemende verruiging en verbossing (foto: F. Raemakers).

SPIEGELDIKKOPJE

Het Spiegeldikkopje komt in Nederland alleen voor in oostelijk Noord-Brabant en Midden-Limburg. De grootste populaties komen voor in de peelrestanten Groote Peel en De Zoom. Daarnaast komen populaties voor in de Mariapeel en omgeving en verder in het Weerterbos, daar tot voor kort in tien aaneengesloten kilometerhokken. In het Weerterbos komt de soort vooral voor in het gebied tussen de Colusdijk en de Rosveldlossing. Hennegras is voor dit dikkopje de belangrijkste waardplant in het Weerterbos. Het afzetten van eitjes is alleen op dit gras waargenomen. Bovendien zijn er rupsen op gevonden door Raemakers (RAEMAKERS, 1997), die verder melding maakt van de vondst van enkele rupsen op Rietgras (*Phalaris arundinacea*). Dat het lokaal veel voorkomende Pijpenstrootje ook als waardplant dient, is nooit aangetoond.

Het leefgebied in het Weerterbos is te karakteriseren als beekbegeleidend broekbos, waarin kleine en grotere oppervlakten met Hennegras voorkomen. Juist de afwisseling van vochtige open plekken met bloemrijke bosranden biedt gunstige voorwaarden voor de soort (AKKERMANS *et al.*, 2001).

Ofschoon het Spiegeldikkopje (figuur 2) nogal mobiel is vergeleken met het Bont dikkopje, en geschikte plaatsen dus gemakkelijker zal bereiken, is de vlinder in het Weerterbos hard achteruit gegaan. Volgens RAEMAKERS (1997) waren de vooruitzichten voor het Spiegeldikkopje in 1997 al ongunstig te noemen door het verdwijnen van geschikte biotopen. Momenteel mag zelfs gevreesd worden voor uitsterven op vrij korte termijn. De laatste jaren zijn er slechts heel weinig waarnemingen gedaan.

Vooraf voor dit dikkopje waren en zijn de ontwikkelingen in het Weerterbos negatief. Verschillende kapvlaktes met veel Hennegras, waar de vlinder in het nog vrij recente verleden bij voorkeur vloog, zijn inmiddels weer helemaal of grotendeels bos. Moerassige, relatief open, laagten met Hennegras zijn grotendeels of helemaal dichtgegroeid met wilg (*Salix spec.*) en Riet (*Phragmites australis*) (figuur 3a en 3b). In tot voor kort open populierenbossen met veel Hennegras, waarin de vlinder ook graag bleek te vliegen, nemen houtopslag en verbraming toe. Toch zijn deze bossen mogelijk nog tijdelijk van belang en hopelijk niet als laatste refugium. Buiten bovengenoemde open plaatsen werd de vlinder hoofdzakelijk zwervend waargenomen.

Gelukkig kan er ook iets positiefs gemeld worden. In een moerassige laagte nabij de Colusdijk, waar eitjes en rupsen zijn gezien op Hennegras, werd wilgenstruweel verwijderd, waardoor dit biotoop voor het Spiegeldikkopje behouden bleef. Helaas wordt het Hennegras er nu in toenemende mate verdrongen door Riet. Het volkomen door bos omsloten moerasje kon overigens door vrouwtjes die eitjes wilden afzetten alleen worden bereikt, door over een perceel dicht bos te vliegen. Dit neerdalen in de laagte met Hennegras en het weer over het bos verdwijnen is ook waargenomen. Nectarplanten waren in de laagte totaal niet aanwezig, op soms enkele bloemen van Bitterzoet (*Solanum dulcamara*) na. De vlinders moesten dus noodzakelijk elders foerageren. De vrouwtjes maakten dus duidelijk eilegvuchten naar deze niet gunstig gelegen laagte. Het Spiegeldikkopje blijkt dus wél opvallend mobiel.

Relatief veel waarnemingen zijn de laatste ja-

ren gedaan op een heel klein, grotendeels met Pijpenstrootje vergrast heideveldje, pal op de grens met Noord-Brabant. Mogelijk dient Pijpenstrootje hier als waardplant. Vrijwilligers onderhouden dit terreintje door maaien met de zeis, en dat zou weer nadelig kunnen zijn, omdat de rups boven maaihoogte in de waardplant overwintert. Zorgvuldig beheer in dit gebiedje is dus geboden. Maar dat alleen daarmee dit zeer bijzondere en vanwege zijn prachtig huppende manier van vliegen misschien wel grappigste vlindertje van Nederland, behouden kan blijven, is niet waarschijnlijk.

GROTE WEERSCHIJNVLINDER

De Grote weerschijnvlinder (figuur 4) is in Nederland een zeldzame soort. In Limburg komt de soort voor in het zuidoosten van de provincie en in het Weerterbos. In de afgelopen tien jaar is de soort vooral regelmatig in het Weerterbos aangetroffen, in de omgeving van het Hugterbroek en de Daatjeshoeve. De waardplant bij uitstek is Boswilg (*Salix caprea*), een soort die in het Weerterbos op meerdere plaatsen wordt aangetroffen. Ook andere soorten wilgen zijn geschikt. Grauwe wilg (*Salix cinerea*) komt in het Weerterbos veel meer voor dan Boswilg. Nagenoeg alleen op Grauwe wilg is het afzetten van eitjes, of het in het struweel rondscharrelen van vrouwtjes die kennelijk van plan waren eitjes af te zetten, waargenomen. Deze waarnemingen werden gedaan langs een pad bij de Colusdijk, in een wilgenmoerasje tussen Colusdijk en Grasdijk, in een vrij open dennenbos (!) met wat wilg in de ondergroei bij de Grasdijk, in een moerasje bij de Brensbrug en bij het Koolespeelke. Alleen langs de Rosveldlossing werd een keer

FIGUUR 4

Een mannetje van de Grote weerschijnvlinder (*Apatura iris*) op bospad (foto: F. Raemakers).

FIGUUR 5

Zomereik (*Quercus robur*) die werd gebruikt door de Grote weerschijnvlinder (*Apatura iris*) als samenscholingsboom (foto: F. Raemakers).

een in een Boswilg rondscharrelend vrouwtje gezien.

Het leefgebied van de Grote weerschijnvlinder bestaat uit vochtige, grote, structuurrijke bossen. In Nederland worden de leefgebieden getypeerd als beek- en rivierbegeleidende bossen. Door ontwatering en verdroging zijn veel bossen ongeschikt geworden voor deze soort. De populatie in het Weerterbos is sterk geïsoleerd ten opzichte van de andere Nederlandse en Belgische populaties en is daardoor ook erg kwetsbaar (TAX, 1989; AKKERMANS *et al.*, 2001). Het aantal waarnemingen is sinds 1990 sterk afgenomen. In de topjaren werden soms tot wel vier mannetjes tegelijk bij een modderplas of op koemest gezien. Er zijn waarnemingen gedaan aan slootkanten, op vochtige paden en zelfs een op een vochtige verharde weg. Een enkele keer is het voorgekomen, dat een mannetje op het bezwete T-shirt van de auteur ging zitten. Ook het opvallende "tree-topping" werd waargenomen. Mannetjes schoolden samen in een overigens helemaal niet zo spectaculaire Zomereik (*Quercus robur*) langs een pad bij de Colusdijk (figuur 5). De eik steekt wel een aantal meters boven het aangrenzende jonge berkenbosje uit. Nu eens kwam er een mannetje aanvliegen, dan weer vloog er een weg. Ze zaten niet alleen in de top van de boom, maar soms op slechts ongeveer vier meter hoogte. Een van de wegvliegende mannetjes vloog niet terug naar het bos, maar in loodrechte lijn van het bos weg, over wei- en akkerland tot hij niet meer te volgen was. Misschien om aan te tonen dat dispersie zeer wel mogelijk is? In een naast de door de mannetjes bezochte andere eik werd op meerdere dagen een op een boomwond drinkend vrouwtje gezien. Was dit puur toeval? Of hadden de mannetjes "hun" boom uitgekozen,

omdat er regelmatig een vrouwtje in de buurt kwam? Of kwamen de vrouwtjes juist hier drinken, omdat vlakbij mannetjes samschoolden? Ofschoon het areaal wilgen, vooral als struweel in moerassige laagten (figuur 6), nog relatief groot genoemd mag worden, lijkt de populatie Grote weerschijnvlinder het momenteel zeer moeilijk te hebben. In 2001 en 2002 zijn, voor zover bekend, geen waarnemingen meer gedaan in het Weerterbos, al hebben meerdere vlinderliefhebbers bij zeer gunstig weer speciaal naar deze bijna tropisch aandoende vlinder gezocht. Zeer waarschijnlijk is de soort nog wel aanwezig; de dichtheden zijn immers altijd laag en de leefwijze maakt het waarnemen niet eenvoudig. In de beste jaren echter bleek het waarnemen geen probleem. En niet alleen in de voormiddag, maar ook in de namiddag tot rond 18.00 uur werden regelmatig vlinders waargenomen. In de late uren vooral mannetjes, vliegend en zwevend langs een warme bosrand. Vrouwtjes werden vooral gezien in de namiddag, als ze eitjes wilden afzetten, of drinkend op boomwonden, soms wel twee bij elkaar. Die tijden zijn helaas voorbij. Hopelijk niet voor goed.

KLEINE IJSVOGELVLINDER

In Limburg komt de Kleine ijsvogelvlinder (figuur 7) in zeven, ver uit elkaar gelegen gebieden, voor. De populatie van het Weerterbos wordt als een van de belangrijkste beschouwd. De grootste aantallen worden aangetroffen langs de Rosveldlossing, Grasdijk en Vloeddijk. In de afgelopen jaren lijkt de soort hier echter sterk afgenomen. In 2001 werd zelfs voor het voortbestaan van de aanwezige populatie gevreesd. Op de langs de

Rosveldlossing gelegen monitoringsroute (lengte 1 km.) bleek het aantal waargenomen vlinders in dat jaar zeer laag, terwijl daar op 17 juni 1992 maar liefst 27 vlinders werden geteld, en op 27 juni tien. In 1991 werden er op 21 juli eveneens tien exemplaren geteld. Mogelijke oorzaak van de achteruitgang zou grootschalige bosbeheer kunnen zijn op plaatsen waar vooral eitjes worden afgezet, of wellicht juist het achterwege blijven van traditioneel bosbeheer. De waardplant van de soort, Wilde kamperfoelie (*Lonicera periclymenum*), groeit in de randen van bossen waar vocht en licht voorhanden zijn. Kap in bossen zorgt ervoor dat deze elementen altijd plaatselijk aanwezig zijn, waardoor Wilde kamperfoelie en Kleine ijsvogelvlinder zich kunnen vestigen (AKKERMANS *et al.*, 2001). Het huidige grootschalige beheer zal de vlinder zeker plaatselijk nieuwe geschikte biotopen bieden, maar zal ook zo nu en dan zijn tol eisen. De nogal sterke achteruitgang kan alleen daardoor niet verklaard worden. Er moet haast meer aan de hand zijn. Nog onbekende oorzaken spelen mogelijk een belangrijke rol. Ongunstig is zeker het dichtgroeien of overgroeien van paden en het daarmee verdwijnen van zonnige, gestructureerde bosranden. In 2001 is begonnen met bosrandenbeheer langs enkele bekende vliegplaatsen, waarbij in de bosrand plaatselijk kleine gedeelten werden gekapt om zonnige en structuurrijke bosranden met Wilde kamperfoelie opnieuw te ontwikkelen. In 2002 werden weer wat meer Kleine ijsvogelvlinders gezien. Zou de soort zo snel op dit bosrandenbeheer kunnen reageren? Het lijkt te mooi om waar te zijn. Maar dit bosrandenbeheer zou wel eens van het allergrootste belang kunnen zijn.

FIGUUR 6
Moerassige laagten met wilg zoals deze in "In den Vloed" kunnen als eiafzetgebied voor de Grote weerschijnvlinder (*Apatura iris*) belangrijk zijn (foto: F. Raemakers).

FIGUUR 7
Vrouwje van de Kleine ijsvogelvlinder (*Limenitis camilla*) (foto: J. Hermans).

TWEDE GENERATIE KLEINE IJSVOGELVLINDER IN WEERTERBOS WAARGENOMEN

Sentjens en Groenendijk (AKKERMANS *et al.*, 2001) zijn van mening dat er geen aanwijzingen zouden zijn voor een tweede generatie in Limburg. In het Weerterbos is echter op 16 september 1992 een nog volkomen vers - ze zien er meestal na enkele dagen al behoorlijk vaal uit - exemplaar waargenomen langs de Rosveldlossing (waarnemer: F. Raemakers). In ons klimaat vliegt de vlinder van de eerste generatie meestal tot ongeveer begin augustus. Van het Weerterbos zijn er nauwelijks augustuswaarnemingen bekend. In 1991 echter vlogen de vlinders langs de monitoringsroute opvallend laat: van 7 juli tot 21 augustus. Het daarop volgende jaar 1992 gaf een normale vliegtijd te zien: van 17 juni tot 29 juli. Op 16 september echter volgde nog dat verse exemplaar, een vlinder ongetwijfeld van de zeldzaam voorkomende tweede generatie.

GROENTJE

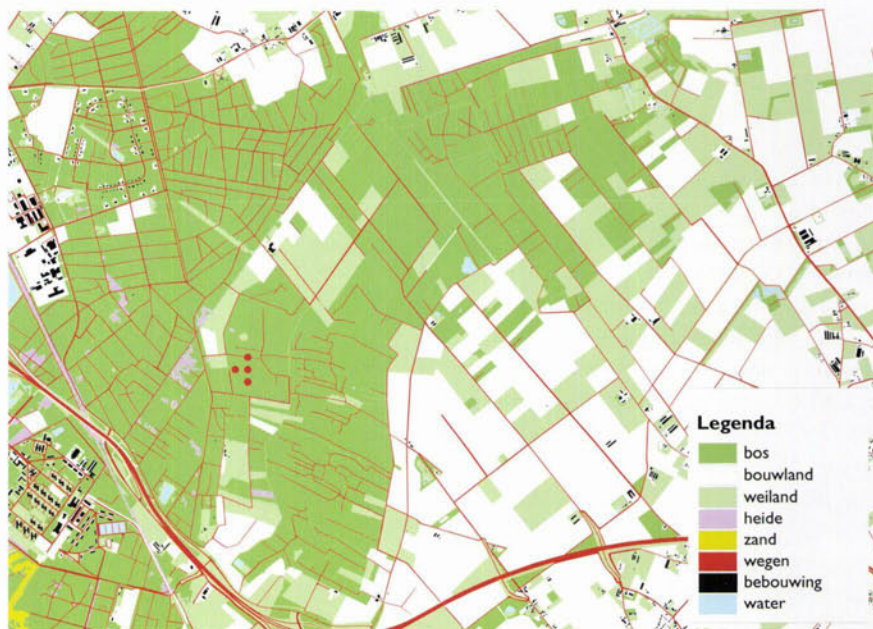
Het Groentje leeft in biotopen die door succesie snel kunnen overgaan in struweel en bos, zoals soortenarme (heide)vegetaties en schrale graslanden, die deels met heide begroeid zijn (AKKERMANS *et al.*, 2001). In Limburg is de vlinder vrij zeldzaam. Rond Weert komen, totaal geïsoleerd, nog maar enkele kleine populaties

voor. In het Weerterbos komt een populatie voor in een licht, jong, eiken-berkenbosje in het Achterste Hout (figuur 8). De ondergroei bestaat hoofdzakelijk uit Struikheide (*Calluna vulgaris*), Blauwe bosbes (*Vaccinium myrtillus*) en Rode bosbes (*Vaccinium vitis-idaea*). De Groentjes werden er regelmatig op Sporkehout (*Rhamnus frangula*) en Rode bosbes aangetroffen. Het bosje dreigde steeds meer dicht te groeien en werd een aantal jaren geleden enigszins uitgedund. Vrij recent werd opnieuw, maar nu erg fors, ingegrepen. Daarbij verdween het Sporkehout, en de Rode bosbes kwam plotseling in de felle zon, waardoor de struikjes voor een aanzienlijk deel verbrandden en nauwelijks tot bloei kwamen. Het Groentje is nadien niet meer waargenomen op deze lokatie en is mogelijk uitgestorven in het Weerterbos. De ko-

mende jaren zorgvuldig met dit bosje omgaan is toch wenselijk.

RELATIE MET DE OMGEVING

Het Weerterbos is een belangrijk kerngebied met populaties van zeldzame en schaarse vlindersoorten. Van Grote weerschijnvlinder en Kleine ijsvogelvlinder zijn het de belangrijkste populaties in wijde omgeving. Juist vanuit het Weerterbos kunnen deze kritische soorten op termijn mogelijk nieuwe gebieden koloniseren. Van soorten als Bont dikkopje en Spiegeldikkopje ligt het Weerterbos in het Midden-Limburgse kerngebied. Versterking van bestaande populaties in het

FIGUUR 8
Verspreiding van het Groentje (*Callophrys rubi*) (●) in het Weerterbos.

FIGUUR 9
Kapvlaktes van populier, zoals hier nabij de Brensbrug, kunnen door een tijdelijke rijkdom aan nectarplanten (hier Kale jonker) zeer geschikt zijn voor allerlei dagvlinders. Door de aanwezigheid van Hennegras (*Calamagrostis canescens*) was deze locatie in 1991 met name voor Spiegeldikkopje (*Heteropterus morpheus*) en Bont dikkopje (*Carterocephalus palaemon*) als foerageer- en eiafzetplek zeer waardevol (foto: F. Raemakers).

Weerterbos vanuit omliggende gebieden is niet te verwachten. Daarvoor zijn de afstanden tot andere populaties waarschijnlijk te groot. Versterking van binnenuit mag daarom gezien worden als een mooie taak voor Stichting het Limburgs Landschap.

WAARDERING EN CONCLUSIE

In Limburg is het Weerterbos een kerngebied voor dagvlinders. De soortenrijkdom (36 soorten in de periode 1990-1999) is voor Nederlandse begrippen bijzonder hoog. Van de 36 soorten planten zich er 31 soorten voort, waarvan er acht op de Rode Lijst van bedreigde dagvlinders voorkomen (AKKERMANS *et al.*, 2001, VAN OMMERING *et al.*, 1995). Voor vier van deze soorten is het gebied van regionale of zelfs nationale betekenis. Hierbij

gaat het om het Weerterbos als geheel. De aanwezigheid van de vele soorten, die allemaal een andere levenswijze hebben, maken het gehele Weerterbos waardevol. Voor dagvlinders in het algemeen zijn enkele redelijk goed ontwikkelde, bloemrijke bosranden in de lager gelegen delen van het bos buitengewoon waardevol. De hier aanwezige structuurvariatie met goed ontwikkelde mantel- en zoomvegetaties en bijbehorende gradiënten maakt deze zone tot een geschikt leefgebied voor veel soorten. Ook kapvlaktes, met name die van populierenbossen, kunnen tijdelijk van grote betekenis zijn (figuur 9). Echter, vooral door natuurlijke ontwikkeling is het Weerterbos sinds 1990 sterk in kwaliteit achteruitgegaan als leefgebied voor Spiegeldikkopje, Bont dikkopje en Kleine ijsvogelvinder. Eveneens, zij het in mindere mate, voor de Grote weerschijnvinder. Geschikte lokaties liggen verspreid in het bos, en de verbindingen zijn lang

niet optimaal. Soms is er sprake van isolement. Voor de beide dikkopjes dreigen de beste locaties op iets langere termijn vooral door verbossing verloren te gaan. Twee locaties waar maaibeheer plaatsvindt zijn erg klein; aanwezige populaties zeldzame dikkopjes zijn ook hier heel kwetsbaar.

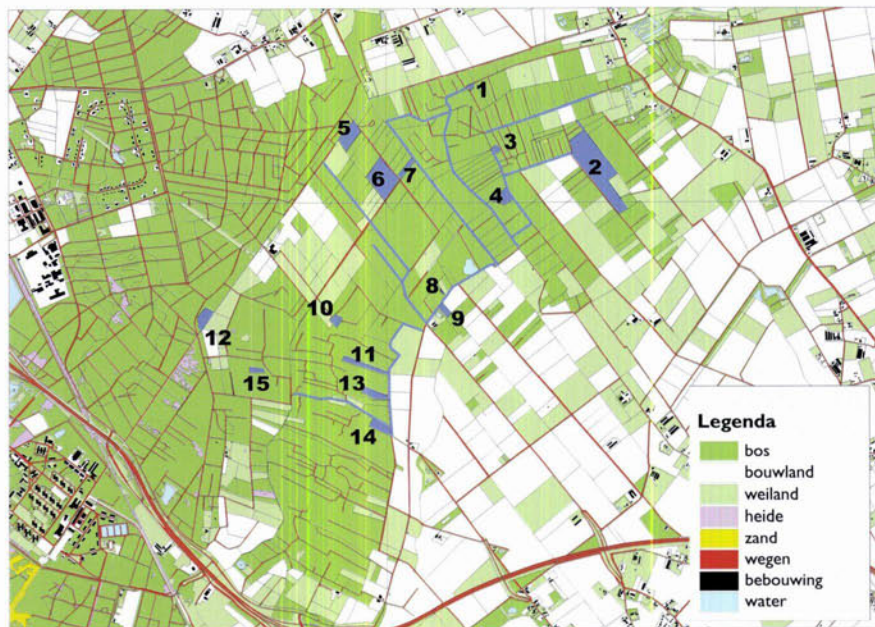
Het beheer van de bossen is cruciaal bij de instandhouding van de diversiteit. Door kleinschalig bosrandenbeheer te gaan voeren worden gunstiger leefgebieden ontwikkeld voor tal van soorten, maar in het bijzonder voor de Grote weerschijnvinder en de Kleine ijsvogelvinder. Daarnaast is het van grote betekenis om natte en droge ruigten in stand te houden. Het behouden van ruigten met Pijpenstrootje op de drogere delen en Hennegras in de natte laagten is van groot belang voor de populaties van Spiegeldikkopje en Bont dikkopje. Als toekomstige beheerswerkzaamheden met grote zorg voor de dagvlinders worden uitgevoerd, kan het Weerterbos mogelijk door een nog grotere variatie in biotopen op een nog grotere soortenrijkdom rekenen. Voor gedetailleerde informatie omtrent vlindervriendelijk beheer in het Weerterbos verwijzen we naar de desbetreffende kaderteksten.

Als de ambitieuze plannen van bosomvorming, vergraving van laagten en vernatting van Stichting het Limburgs Landschap verder worden uitgevoerd, zullen ongetwijfeld nog meer biotopen van de zeldzame vlinders worden aangetast of zelfs verdwijnen. Mogelijk worden er echter ook nieuwe gecreëerd, die echter pas op termijn effect zullen hebben. Soortgerichte maatregelen in de tussenliggende periode, en waarschijnlijk ook daarna, zullen nodig zijn om de bijzondere soorten en daarmee de grote diversiteit aan dagvlinders in het Weerterbos te behouden. Ervan uitgaande dat ook Stichting het Limburgs Landschap biodiversiteit als een na te streven doel ziet, mag worden geconcludeerd, dat er in het Weerterbos een mooie, maar geenszins gemakkelijke taak wacht ten aanzien van de dagvlinders.

SUMMARY

BUTTERFLIES OF THE WEERTERBOS AREA

Over the last ten years, 36 butterfly species have been found in the Weerterbos

FIGUUR 10
Locaties waarbij specifiek beheer wordt voorgesteld (zie kader).

KADER

Beheersadviezen voor enkele bijzondere dagvlinders. De genummerde lokaties zijn te vinden op figuur 10. Tevens zijn hierop belangrijke bosranden aangegeven.

LOCATIE 1

Open terreintje met pijpenstrootje rond een venntje. Hier komt een kleine populatie van het Bont dikkopje voor.

Huidig beheer: het terrein wordt gemaaid door vrijwilligers en het teveel aan opslag wordt verwijderd.

Gewenst beheer: voortzetting van het huidige beheer, maar nooit het hele terrein ineens maaien en maaisel en hout afvoeren tot buiten het terrein.

LOCATIE 2

Populierenbos met nog veel Hennegras. Het Hennegras wordt echter steeds meer verdrongen door Grote brandnetel (*Urtica dioica*) en braam. Bovendien is er opslag van Gewone vlier (*Sambucus nigra*).

Huidig beheer: niets doen.

Gewenst beheer: bij voortzetting van het huidige beheer zal het bos nog jaren geschikt blijven voor zowel het Bont dikkopje als het Spiegeldikkopje. Het kappen van een deel van de populieren zou gunstig kunnen zijn, evenals het tegengaan van een snelle uitbreiding van Gewone vlier.

LOCATIE 3

Open wilgenmoerasje met Hennegras. Dit kleine door bos ingesloten moerasje fungeert mogelijk nog steeds als eiafzetplaats voor het Spiegeldikkopje en kan belangrijk zijn voor de Grote weerschijnvlinder.

Huidig beheer: vrij recent zijn er wilgen gerooid, waardoor snel dichtgroei is voorkomen. Verder is er mogelijk een beheer van niets doen.

Gewenst beheer: periodiek wilgen afzetten zal noodzakelijk zijn. Er dient dan wel een deel gespaard te blijven voor de Grote weerschijnvlinder. Riet dat vanuit de bosrand oprukt bestrijden is ook zeer wenselijk. Om de Hennegrasvegetatie beter bereikbaar te maken voor het Spiegeldikkopje en het Bont dikkopje zou de smalle strook dennenbos tussen het moerasje en de Appeledijklossing gerooid kunnen worden, of op zijn minst zou dit deel van het bos zeer sterk moeten worden gedund.

LOCATIE 4

Vrij open gedeelte van een oude populierenkapvlakte. Hier is nog volop Hennegras aanwezig, maar door braam en houtopslag dreigt dit plekje verloren te gaan als biotoop voor de beide zeldzame dikkopjes. Het Bont dikkopje is er in 2002 nog gezien en zeer waarschijnlijk vliegt het Spiegeldikkopje er ook nog.

Huidig beheer: niets doen.

Gewenst beheer: verbossing tegengaan is absoluut noodzakelijk. Daarbij wat wilgen sparen voor de Grote weerschijnvlinder is aanbevelenswaardig. De verbinding met het pad langs de Appeledijklossing is zo goed als verdwenen. Deze verbinding herstellen, omdat het Bont dikkopje langs deze lossing nog voorkomt, is zeer wenselijk.

LOCATIE 5

Dit nog niet oude populierenbos was tot enkele jaren geleden een zekere vliegplaats van het Spiegeldikkopje. De soort werd er in de vliegtijd zelden gemist. Het Bont dikkopje is er nog steeds aanwezig. De verbossing is helaas al vrij ver gevorderd en maakt de locatie al minder geschikt voor het Spiegeldikkopje. Verbraming is bovendien een bedreiging voor het Hennegras.

Huidig beheer: niets doen.

Gewenst beheer: het tegengaan van snelle verbossing door het verwijderen van opslag en het kappen van een aantal populieren zou deze vliegplaats ten goede komen.

LOCATIE 6

Hier hebben we te maken met een zeer open, wat aftakelend populierenbos. Er vindt sterke verruiging met Grote brandnetel, braam en Riet plaats. Het Hennegras komt daardoor in de verdrukking, maar van deze waardplant is nog een aanzienlijke oppervlakte aanwezig.

Huidig beheer: niets doen.

Gewenst beheer: het bos op natuurlijke wijze verder laten instorten lijkt een goede optie. Hierdoor zal het nog gedurende meerdere jaren een goede biotoop kunnen zijn voor Spiegeldikkopje en Bont dikkopje.

LOCATIE 7

Het betreft hier een smalle strook populier langs de Oude Graaf. Ofschoon verruiging met braam, Riet, en Rietgras het Hennegras hier langzaam verdringt, vormt de strook een mooie verbinding van de Rosveldlossing naar locatie 6. Ook hier zouden de bijzondere dikkopjes nog eijes kunnen afzetten.

Huidig beheer: niets doen.

Gewenst beheer: voorlopig niets doen.

LOCATIE 8

Dit is een vrij klein plekje met Hennegras naast een hooilandje. Het is voor de dikkopjes goed bereikbaar en daardoor ook heel geschikt als eiafzetplaats. Nectarplanten zijn op het hooilandje aanwezig.

Huidig beheer: niets doen.

Gewenst beheer: enige opslag van hout kappen zou goed zijn. Mogelijk zijn hier vrij recent enkele jonge boompjes geplant. Deze zouden het beste weer verwijderd kunnen worden.

LOCATIE 9

Op deze plaats is zeer recent een populierenopstand gekapt. Het open terrein is nu een geschikte biotoop voor de dikkopjes, vooral omdat Hennegras aanwezig is.

Huidig beheer: niet bekend.

Gewenst beheer: het terrein zo lang mogelijk open houden.

LOCATIE 10

Hier gaat het om een laagte met Hennegras en opslag van berk, els en braam. Als biotoop is het een heel goed terrein voor de bijzondere dikkopjes. Het Bont dikkopje zal hier zeker nog voorkomen. Helaas ligt het terrein momenteel ingesloten door bos en/of hoogopgaand struweel. Enkele paden, die veel benut werden door de dikkopjes, zijn volledig dichtgegroeid.

Huidig beheer: niets doen.

Gewenst beheer: het is erg belangrijk om deze biotoop open te houden. Een reeds verbost deel zou mogelijk hersteld kunnen worden. De geïsoleerde ligging kan worden opgeheven door kap van wat houtgewas in de richting van aangrenzend weiland. Een voormalig pad richting de Oude Graaf zou bovendien tot een geschikte verbindingroute gemaakt kunnen worden.

LOCATIE 11

In dit populierenbos is een grote populatie Hennegras aanwezig. Braamstruweel en Kale jonker vormen er prima

nectarplanten voor de dikkopjes. Braam vormt tevens met Gewone vlier en Grote brandnetel een toenemende bedreiging voor het Hennegras en daarmee voor de vlinders die dit gras nodig hebben.

Huidig beheer: niets doen.

Gewenst beheer: Het bos voorlopig nog niet kappen, waardoor versnelde verbossing wat kan worden tegengegaan. Vlier zou wat in toom gehouden mogen worden.

LOCATIE 12

Dit is een met Pijpenstrootje vergrast, open, heideterreinje rond een venntje. Het Spiegeldikkopje heeft zich hier regelmatig laten zien de laatste jaren. Mogelijk wordt Pijpenstrootje hier als waardplant gebruikt.

Huidig beheer: vrijwilligers maaien dit terrein met de zeis.

Gewenst beheer: het beste lijkt voortzetting van het huidige beheer. Bij het maaien dient een deel van het Pijpenstrootje te blijven staan.

LOCATIE 13

In dit populierenbos groeit Hennegras hoofdzakelijk in een strook langs het aangrenzende sparrenbos. Het bos is redelijk goed open, maar braam gaat een bedreiging voor Hennegras worden.

Huidig beheer: niets doen.

Gewenst beheer: bij voorlopig niets doen zou dit bos nog een aantal jaren geschikt kunnen blijven voor de zeldzame dikkopjes. Een deel van de populieren rooien zou nog beter zijn.

LOCATIE 14

Deze kapvlakte is zeer geschikt als biotoop voor de dikkopjes. Er is veel Hennegras en er is geen gebrek aan nectarplanten. Het Bont dikkopje is hier in 2002 nog waargenomen.

Huidig beheer: niets doen. Helaas zijn op deze kapvlakte vrij recent boompjes geplant.

Gewenst beheer: mogelijk kan het terrein tot zeer open bos worden gemaakt, waar in ieder geval het Bont dikkopje zich nog thuis kan voelen. Kap van een deel van de nieuwe aanplant zou dan wel eens noodzakelijk kunnen zijn.

LOCATIE 15

Dit is de enige locatie in het Weerterbos waar het Groentje jarenlang is waargenomen. Verder is hier in de periode tot 2002 ook altijd het Bont dikkopje gezien. Het is momenteel een heel open bosje. Door recent beheer werd nagevoeg alle Pijpenstrootje en Vuilboom wegbeheerd.

Huidig beheer: waarschijnlijk niets doen.

Gewenst beheer: niets doen in de hoop dat er weer snel Vuilboom opstaat, en dat Pijpenstrootje zich weer gaat vestigen.

We zijn ons er zeer wel van bewust, dat de hierboven aanbevolen maatregelen om de zeldzame dagvlinders van het Weerterbos voor uitsterven te behoeden, niet geheel stroken met de huidige plannen van bosvorming, vergraving en vernatting. Deels staan ze er zelfs haaks op. Om bepaalde soorten dagvlinders te behouden lijkt het echter zeer wenselijk, zoniet onontkoombaar, om de huidige plannen waar nodig aan te passen. Er wachten de Stichting het Limburgs Landschap ongetwijfeld moeilijke keuzes, waarbij we haar alle wijsheid toewensen.

area, 31 of which are probably reproducing in the area, while five must be regarded as drifters. This article describes five of the species in more detail, and makes an attempt to evaluate the threats to these species and their chances of survival. The Weerterbos area is of great significance for four species whose survival is endangered in the Netherlands, viz. the Chequered skipper (*Carterocephalus palaemon*), Large chequered skipper (*Heteropterus*

morpheus), Purple emperor (*Apatura Iris*) and White Admiral (*Limenitis camilla*). Extensive management of forest margins is crucial to preserve the rich range of butterfly species in the Weerterbos area.

LITERATUUR

AKKERMANS R.W., R.A.J. PAHLPLATZ & K. VELING (red.), 2000. Dagvlinders in Limburg. Verspreiding en ecologie 1990-1999. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Maastricht/De Vlinderstichting, Wageningen.

GERATS R., 2002. Het Weerterbos. Historische en abiotische achtergronden die richtinggevend zijn in het beleid, inrichting en beheer. Natuurhistorisch Maandblad 91 (12): 263-269.

OMMERING G. VAN, I. VAN HALDER, C.A.M. VAN SWAAY & I. WYNHOFF, 1995. Bedreigde en kwetsbare dagvlinders in Nederland. Toelichting op de Rode Lijst. Rapport IKC Natuurbeheer nr. 18. IKC-N, Wageningen.

RAEMAKERS I., 1997. Het Spiegeldikkopje in Midden-Limburg. Natuurhistorisch Maandblad 86(7): 187-190

TAX M.H., 1989. Atlas van de Nederlandse dagvlinders. Vlinderstichting, Wageningen/Vereeniging Natuurmonumenten, 's Graveland.